

Significança del patrimoni tràgic. Cap a nous paradigmes per a la seva conservació preventiva.

Davant la significació d'un nou patrimoni procedent de la memòria dramàtica, la professió de la Conservació–Restauració necessita dotar-se de noves eines per abordar la seva conservació preventiva en les fases d'anàlisi i significança i en les de la determinació de criteris per a la seva intervenció. Per a això, proposem en el present article una anàlisi d'objectes individuals que van coincidir en el camp de concentració d'Auschwitz–Birkenau, sobre la base de dos eixos, espai i temps –*dispersió i trobada*– i el seguiment d'un nou paradigma holístic per a la seva identificació i preservació.

The Significance of Tragic Heritage. Towards New Paradigms for Preventive Conservation

In light of the significance of a new heritage arising from harrowing memories, professionals in the field of Preservation–Restoration need to employ new tools to address its preventive conservation in the phases of analysis and significance and the determining of criteria for intervention. To this end, the present paper proposes an analysis of individual items coinciding at the Auschwitz–Birkenau concentration camp, based on two focal points, space and time –dispersal and encounter– and the following of a new holistic paradigm for their identification and preservation.

Ana Galán Pérez.

Especialista en conservació preventiva i gestió de col·leccions. Presidenta de l'Asociación Profesional de Conservadores Restauradores de España (ACRE). Doctora en Belles Arts–Conservació del Patrimoni per la Universitat de Sevilla. Llicenciada en Història de l'Art per la Universitat de Saragossa, Diplomada en Conservació i Restauració de Pintura per l'ESCRBCC.

Specialist in preventive conservation and the management of collections. President of the Association of Conservators Restorers of Spain. PhD in Fine Arts–Preservation of Heritage, from the University of Sevilla. BA in Art History from the University of Zaragoza, Degree in Conservation and Restoration of Painting from the ESCRBCC.

ana.galan.p@gmail.com

Paraules clau: Criteris, ètica, conservació preventiva, col·leccions dramàtiques, significança, sostenibilitat, museus de l'Holocaust.

Keywords: *Criteria, ethics, preventive conservation, harrowing collections, significance, sustainability, Holocaust museums.*

Data de recepció: 24-02-2020 > **Data d'acceptació:** 28-02-2020 / **Date received:** 24-02-2020 > **Date accepted:** 28-02-2020

FRAGILE

INTRODUCCIÓ

En el camí cap a un nou paradigma per a la conservació preventiva,¹ hem identificat els següents conceptes clau.

El primer d'ells és considerar que el "patrimoni de la memòria" transcendeix les classificacions clàssiques/tradicionals fins avui en les quals les accions de preservació han estat guiades per la mena de classificació historicoartística i la seva materialitat: pintura, escultura, arqueologia. Els límits establerts fins al moment entre patrimoni moble/immoble o tangible/intangible semblen no adequar-se prou quan parlem de "patrimonis difícils".²

El segon concepte és reconèixer el pes de la societat³ a l'hora de protegir els patrimonis de la memòria. Aquesta realitat té el seu context en l'avanç social i la seva pròpia evolució determinant l'especialització de la professió, integrant altres patrimonis no tradicionals com el cinematogràfic, l'industrial o el paisatge cultural, entre altres. Les comunitats són les que els reconeixen com a testimonis del seu passat històric, cultural i social i el protegeixen per a les generacions esdevenidores, i els professionals hem d'estar al corrent. En aquest cas, tant el context social com els museus que s'integren en aquest, coincideixen en el fet que protegir objectes de la memòria ajuda a millorar la seva salut democràtica, i procura un llegat de pau per a les generacions esdevenidores.⁴ Per això, acostar-nos la perspectiva

¹ Seguint a Juan Antonio Herráez, el nou paradigma consistiria a "aplicar criteris de conservació preventiva que minimitzin la necessitat d'intervenció i amb això la pèrdua d'integritat i autenticitat dels béns culturals la qual cosa també està relacionat amb el balafament de recursos o la sostenibilitat"; "en molts casos, la pèrdua de valor patrimonial ha estat (la causa) que ha que generat una deterioració important en un objecte o en una col·lecció". I defineix valor patrimonial "com el conjunt de valors que es poden identificar en un bé patrimonial, dependents del seu context cultural i social i valors intangibles, mutables en el temps, no vinculats necessàriament a la seva materialitat". Texts traduïts al català del castellà de la conferència del seminari "Valorar el patrimonio cultural. Significancia" organitzat per l'*Instituto de Patrimonio Cultural de España* (IPCE): HERRÁEZ, J.A. *Conservación Preventiva y Valor Patrimonial ¿Cuál es el nuevo paradigma?* YouTube [vídeo digital], 2 d'octubre de 2019 <<https://www.youtube.com/watch?v=QPPwbp17xfU>> [Consulta: novembre 2019].

² Vegeu el vídeo disponible a la pàgina web de la *Biblioteca Tomás Navarro Tomás (Centro de Ciencias Humanas y Sociales - Consejo Superior de Investigaciones Científicas)*: ORTIZ GARCÍA, C. *Patrimonios incómodos, difíciles e indeseados*, [vídeo digital], 25 de setembre de 2018. <<http://biblioteca.cchs.csic.es/PatrimonioCultural/Incomodos.html>> [Consulta: gener 2020].

³ LOZANO HERRERO, B. "El convenio de Faro: perspectivas para la aplicación de la participación social en el estudio y defensa del patrimonio inmaterial". *Revista de Estudios Europeos* (2019), núm. 79, p. 148-163. Disponible en línia a: <<http://www.ree-uva.es/index.php/sumarios/2019/n-73-ene-ro-junio-2019>> [Consulta: octubre 2019].

⁴ CYWINSKI, P. "Todos necesitamos paz. La memoria, entretanto, alimenta el espíritu". A: *Auschwitz. Not long ago. Not far away*. Madrid: Palacios y Museos, 2018, p. 15. CYWINSKI, P. "Memory of Tomorrow". *Observing Memories. Magazine of the EUROM-European Observatory on Memories* (2019), núm. 3, p. 18-21. Disponible en línia a: <<https://europeanmemories.net/magazine/memory-of-tomorrow/>> [Consulta: 22 desembre 2019].

⁵ ORTIZ GARCÍA, C. *Patrimonios incómodos, difíciles e indeseados...* Vegeu els vídeos disponibles a la pàgina web del MOOC (Curs Online Masiu Obert) *El papel de los científicos en la exhumación de una fosa común*, disponibles en la pàgina web de la UNED: LÓPEZ GARCÍA, J. *Objetos Personales* [vídeo digital], 16 de juliol de 2015. <<https://canal.uned.es/video/o/5a6f7116b111ff2658b457f>> [Consulta: febrer 2020] i BAER, A. *El Holocausto como cultura de la memoria* [vídeo digital], 16 de juliol de 2015. <<https://canal.uned.es/video/5a6f711db111ff2658b45c7>> [Consulta: febrer 2020].

⁶ HERRÁEZ, J.A.; DURÁN, D.; GARCÍA MARTÍNEZ, E. *Fundamentos de conservación preventiva. Plan Nacional de Conservación preventiva*. Madrid: Ministerio de Cultura y Deporte, Instituto de Patrimonio Cultural de España, 2018. Disponible en línia a: <<http://www.mecd.gob.es/planes-nacionales/dam/jcr:7de1dd75-89e6-412a-92dd-73478c8b22c4/CPFundamentos2017.pdf>> [Consulta: desembre 2019].

Vegeu el monogràfic "Conservación preventiva: revisión de una disciplina" de la revista *Patrimonio Cultural de España* (2013), núm. 7. Disponible en línia a: <<http://www.culturaydeporte.gob.es/planes-nacionales/dam/jcr:26a66336-4e0c-4adc-b4d8-f2a89dde4998/conservacion-preventiva-revision-de-una-disciplina.pdf>> [Consulta: desembre 2019].

⁷ GALÁN PÉREZ, A. "La gestión de la colección de colecciones de Auschwitz: sensibilización, código deontológico y aplicación técnica". A: *Auschwitz. Not long ago. Not far away*. Madrid: Palacios y Museos, 2018, p. 78-81.

⁸ Seguint les paraules de Daniel Durán "l'anàlisi de significança (ha de ser) el punt de partida i la pedra angular de cada estudi o treball de conservació preventiva que es faci"; de la conferència del seminari "Valorar el patrimonio cultural. Significancia" organitzat per l'*Instituto del Patrimonio Cultural de España* (IPCE): DURÁN ROMERO, D.: *Evaluación de Bienes Culturales*. YouTube [vídeo digital], 2 d'octubre de 2019 <https://www.youtube.com/watch?time_continue=7&v=M3afIH_3Dpw&feature=emb_logo> [Consulta: novembre 2019].

⁹ FERNÁNDEZ, C.; LEVENFELD, C.; MONEREO, A. *Identificación y evaluación de riesgos en Patrimonio: Plan Nacional de Conservación Preventiva. Estudio: Identificación y evaluación de riesgos*. Madrid: Ministerio de Cultura y Deporte, 2011. [En línia] <<http://www.culturaydeporte.gob.es/planes-nacionales/dam/jcr:f0b9f3db-0381-426c-8819-11c8a8f89a7b/pncp-evaluaci%C3%B3n%20de%20riesgos.pdf>> [Consulta: desembre 2019].

¹⁰ IC-MEMO: *International Committee of Memorial Museums in Remembrance of the Victims of Public Crimes*. [En línia] <<http://icmemo.mini.icom.museum/>> [Consulta: novembre 2019].

¹¹ DONADIO, R. "Los desafíos de la conservación del abominable inventario en Auschwitz". *The New York Times* [Nueva York] (21 abril 2015). Disponible en línia a: <<https://www.nytimes.com/es/2015/04/21/espanol/abominable-inventario-en-auschwitz-es-un-desafio-para-la-conservacion.html>> [Consulta: octubre 2019].

que aporta l'Antropologia social, i el seu mètode d'estudi, resulta necessari quan es tracta de definir els aspectes de reconeixement patrimonial.⁵ I, d'altra banda, també cal apropar-se a la Història contemporània, la Filosofia i l'estudi de les fonts primàries, que expliquen amb major profunditat els esdeveniments històrics i els efectes sobre la societat durant i després de l'Holocaust.

El tercer concepte és com hem abordat aquest estudi, el principal objectiu del qual és establir un mètode de treball per a la conservació preventiva sostenible⁶ de col·leccions vinculades a la memòria i des de la perspectiva de la professió de la conservació-restauració. Per a això hem partit del mètode "ètica i tècnica",⁷ i les últimes reflexions referents a les estratègies de prevenció de riscos i l'aplicació de l'anàlisi de la significança per a l'avaluació del valor patrimonial de les col·leccions.⁸

Per protegir les col·leccions del patrimoni dramàtic serà necessari desenvolupar eines i mètodes, indicadors de risc,⁹ incrementar la preocupació pel procés des de les nostres institucions, donar i proveir informació i assessorament, construir una xarxa de treball i compartir les millors pràctiques per a la comunitat professional. En definitiva, per mesurar l'immesurable, s'ha d'establir un llenguatge comú en el qual tots els agents es compreguin, testar els mètodes en els quals s'aplica la significança per a la gestió de riscos, i preguntar-nos en tot moment per què i com se segueixen uns processos o altres en la conservació preventiva.

Resulta lògic, també, partir del context museístic, perquè és el museu el principal custodi d'aquestes col·leccions.¹⁰ I la teoria de la conservació d'aquesta mena de patrimoni no s'ha desenvolupat bé encara, per la qual cosa les doctrines de conservació només es poden aplicar selectivament, tal com indiquen des de l'Àrea de Preservació del Museu Estatal d'Auschwitz-Birkenau (ABSM).¹¹ ■

[1] Entrada al Museu Estatal Auschwitz-Birkenau, Polònia (Fotografia: Ana Galán).

DESENVOLUPAMENT

Presentarem a continuació l'estudi dels objectes de la memòria, les seves procedències (víctimes i perpetradors en un context històric bèl·lic) i el seu cicle vital com a punt de partida. Així, comprendrem millor els objectes, vinculats al lloc on han ocorregut els esdeveniments, analitzarem els factors que identifiquen i motiven la reunió d'aquests testimonis materials dispersos, la raó de la seva trobada, per concloure amb cinc idees clau que ens ajudin en un futur a plantejar la seva conservació preventiva, sostenible i ètica cap a les col·leccions i cap a la societat.

L'espai, a manera de segell intangible que identifica els objectes. El temps, l'eix en el qual ocorre el cicle de vida de l'objecte. I integrat en aquest segon, la dispersió després de l'alliberament del camp i la trobada en una exposició temporal. Una agrupació resultat de l'interès social, tant privat com públic, que parteix de la necessitat de contar i no oblidar els esdeveniments en els quals els objectes són testimonis de primera línia.

Per tant, tinguem en compte l'origen dels objectes i preguntem-nos, des de la professió de la conservació-restauració, quina és la seva significança, quins valors intangibles duen i quins suports tangibles conformen la seva materialitat i vulnerabilitat i amb quines altres professions hem de col·laborar, dades que ens seran útils per reconèixer la seva deterioració i rellevants en la presa de decisions ètiques i l'avaluació de riscos, és a dir, per planificar la seva conservació preventiva sostenible (què i com conservar).

L'ESPÀI

El punt de partida en la significança d'aquests objectes és l'espai on s'han generat, el lloc on han ocorregut els esdeveniments històrics i que doten d'aquest tret diferenciador a tots els objectes que van coincidir en el camp. A partir d'aquest moment, el vincle que es genera entre l'element individual amb el seu context espacial determinarà el seu cicle de vida, ens donarà pautes sobre on es va trobar ocult, amb quins materials es va crear o si es va dispersar amb les víctimes supervivents o perpetradors. També sobre les causes de la seva deterioració, marques i senyals únics, petjades de la seva història i, per tant, ens orientarà a la conservació de la seva autenticitat amb uns criteris/requeriments diferents dels aplicats en la conservació de patrimoni històric-artístic i que, ara com ara, estan en construcció.¹²

Però a més, l'espai i la seva infraestructura en si mateixa són contenidors d'una memòria de l'ocorregut, "com a evidència de l'esforç inhumà, cruel i metòdic de negar la dignitat humana a grups considerats inferiors" tal com exposa la UNESCO.¹³ I en aquesta definició obtenim una altra fórmula per entendre els objectes: en aquest espai

van convergir víctimes i perpetradors en primera línia, i la societat, més pròxima o més llunyana, com a testimoni en segona línia o saltant a la primera com a salvadors, com és el cas dels "Justos entre les Nacions".¹⁴

L'ESPÀI DE LES VÍCTIMES I LA LLUITA PER MANTENIR LA SEVA HUMANITAT

Dos grups d'objectes ens parlen de les víctimes: aquells que van dur en la deportació, van amagar i van recuperar, i aquells que van ser creats expressament en el camp amb els materials que allí van trobar per a tal efecte, en un context de negació de la llibertat i de treballs forçats. A més, l'origen o minoria representada, el gènere, l'edat, la professió i determinades habilitats, determinen la seva supervivència en el camp i els objectes vinculats a cada víctima.

1. Objectes duts, amagats i recuperats per les víctimes

El primer grup d'objectes són de la vida quotidiana i representen els vincles amb la seva procedència, les cultures, ideologies, la religió o espiritualitat a l'Europa de la primera meitat del segle XX. Per a comprendre'ls, resulta important comptar amb l'antropologia, l'etnografia i fins i tot amb les arts decoratives.

L'objecte icònic de la deportació és la maleta, en la qual posaven el nom i la data de naixement. I dins les maletes, els objectes d'ús diari, d'higiene personal, alimentació, així com vestidures (amb botons que s'aniran trobant a milers), ulleres, lents, pròtesis... i les sabates, que també s'han convertit en un símbol de la persona deshumanitzada en el camp, pel volum trobat i per la significança del calçat com a element que ens representa i identifica.

Les víctimes duen objectes religiosos, educatius i de jocs, llibres, fotografies, rellotges i joies familiars, tota classe d'objectes de petites dimensions que els aferraven a les seves creences, ideologies, al seu resguard espiritual i als seus llaços familiars: rellotge de butxaca, llibres, tal·lits i crucifixos, entre altres exemples.

Finalment, el grup de passaports, salconduits, cartes manuscrites, documents identificatius o elements en suport gràfic o documental.

2. Objectes creats per les víctimes

La necessitat de sobreviure,¹⁵ de resistir, de generar llaços d'humanitat va donar lloc a la creació de diversos objectes. Documents-missatges amb materials que tenien a mà, expressió artística-literària obligada o amagada, eines i bescanvi, objectes d'amistat-amor, diaris, jocs. Un dels exemples que ens mostra aquesta realitat és el denominat "Cor d'Auschwitz" integrat en la col·lecció del museu canadenc *Montreal Holocaust Museum*.¹⁶

¹² LOPUSKA, A. "Authenticity vs. Accessibility. The Borders of Compromise in the Preservation of Auschwitz-Birkenau Site". En: *Art & Archaeology 2016. 2nd International Conference, Jerusalem, 11-14 December 2016*. [En línia] <<https://art2016.isas.co.il/wp-content/uploads/sites/10/2017/03/Session-II-Values-and-Ethics-1-Lo-puska.pdf>> [Consulta: gener 2020].

¹³ NOTICIAS ONU. *UNESCO cambia de nombre a Auschwitz en lista de Patrimonio Mundial*. [En línia] <<https://news.un.org/es/story/2007/06/1107341>> [Consulta: novembre 2019].

¹⁴ La denominació "Justos entre les Nacions" és atorgada per Yad Vashem "per honorar a aquells que durant l'Holocaust van arriscar les seves vides per salvar les de jueus sense intenció d'obtenir cap benefici a canvi". YAD VASHEM. *Justos entre las naciones*. [En línia] <<http://www.yadvashem.mx/29-qui-enes-son-los-justos-entre-las-naciones.html>> [Consulta: novembre 2019].

¹⁵ YAD VASHEM. *La rutina en los campos*. [En línia] <<https://www.yadvashem.org/es/holocaust/about/camps/daily-life.html>> [Consulta: gener 2019].

¹⁶ MONTREAL HOLOCAUST MUSEUM. *Fania Fainer's Heart from Auschwitz*. [En línia] <<https://museeholocauste.ca/en/objects/heart-from-auschwitz/>> [Consulta: desembre 2019].

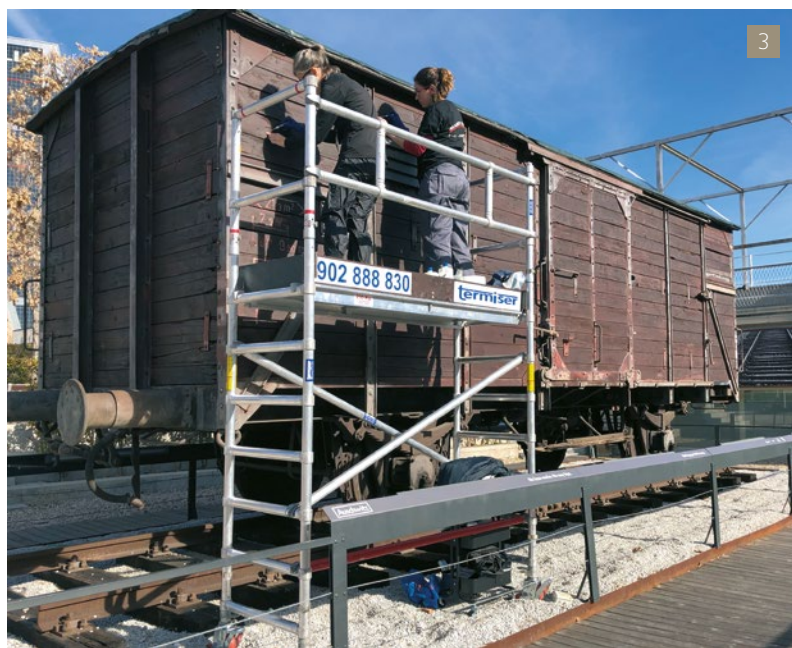

2

[2] Analitzant patologies del vagó alemany, col·lecció de Musealia. Conservadores-Restauradores Sali Criado i Ana Galán.

[3] Intervenint el vagó. Fixació d'escates. Conservadores-Restauradores Sali Criado i Ana Galán.

[4] Revisant l'estat de condicions de l'uniforme de presoner, col·lecció de Sachsenhausen. Exposició "Auschwitz. No fa molt. No gaire Lluny" (Fotografies: Ana Galán).

3

4

¹⁷ MOLINS PAVÍA, J.J. *Investigación y recopilación de los artistas que crearon obras de arte en los guetos y campos de concentración nazis, catalogación de las obras y estudio del estado de conservación de las mismas*. Directores: María Begoña Carrasco-sa Moliner, María Del Carmen Pérez García. Tesis doctoral inèdita. València: Universitat Politècnica de València, Departamento de Conservación y Restauración de Bienes Culturales, 2014. doi:10.4995/Thesis/10251/38708. Disponible en línia en: <<https://riunet.upv.es/handle/10251/38708>> [Consulta: gener 2020].

¹⁸ VAN PELT, R.J. "Relatos de Auschwitz y el relato de Auschwitz". A: *Auschwitz. Not long ago. Not far away*. Madrid: Palacios y Museos, 2018, p. 18-21.

¹⁹ AUSCHWITZ. NOT LONG AGO. NOT FAR AWAY. *Vagón de mercancías empleado por la Deutsche Reichsbahn*. [En línia] <<http://auschwitz.net/es/colleccion/vagon-auschwitz>> [Consulta: gener 2020].

Un altre grup d'objectes està lligat a la resistència, la rebel·lió i, en els millors casos, la fugida: plànols, textos, dibuixos en donen testimoni.

L'expressió artística¹⁷ va cobrir una necessitat terapèutica d'explicar la tragèdia. Les víctimes utilitzaven el material que tenien possibilitat d'aconseguir, com a documents oficials segellats.

Els diaris o memòries són una tipologia ben estudiada, tant en el cas d'Auschwitz com en el d'altres camps, fins i tot en l'ocultació per evitar la deportació. Aquest és el cas del diari d'Anna Frank, creat abans que la família fos trobada i deportada als diversos camps.

L'ESPai DELS PERPETRADORS

La infraestructura generada per a l'objecte del camp ens parla de les motivacions i justificacions, el context històric, les qüestions polítiques del règim de la SS Nazi, que va disposar a l'exèrcit i a l'administració al servei de tal finalitat.

Els perpetradors donaven testimoni de l'aparell

burocràtic compartint el mateix espai que les víctimes i, quan acabaven la seva jornada, tornaven amb les seves famílies a un "món paral·lel".¹⁸ Per tant, podem distingir dos grups:

1. Objectes propis de l'exèrcit i la burocràcia SS

En un primer grup podem identificar la *militari* relacionada amb la SS, és a dir, tot el relacionat amb els objectes militars de la SS: vexil·lologia, uniformologia, armes, etc.

D'altra banda, comptem avui dia amb tota la logística i edificis reutilitzats a Auschwitz 1, i construït *ex novo* a Birkenau, i que avui és patrimoni mundial. També les vies de comunicació i el sistema de transport que arribava als camps. Exemple: un vagó de la companyia nacional alemanya del tren, la *Deutsche Reichsbahn*, restaurat al gener de l'any 2019 per l'empresa Musealia per a la seva conservació preventiva i adequació per al viatge a la seva següent destinació a Nova York.¹⁹ 2 i 3

Així mateix, per posar en marxa el sistema, es va comptar amb l'àmbit empresarial, industrial i de la construcció (enginyers, arquitectes), dels quals es conserven plànols, gràfics i material de referència de la seva activitat.

En l'aparell burocràtic té un lloc rellevant la propaganda nazi i l'ús de tots els mitjans al seu abast: premsa, cartells, ràdios, documentals, fotografies. Exemples: el mobiliari d'oficina, que integra escriptoris i objectes d'oficina, o una taula de fusta amb designacions per a l'organització del camp (en l'ABSM). Existeix tot un corpus d'objectes previs al camp, l'objectiu dels quals era la justificació que vindria després. L'avantsala.

Un important grup d'objectes és el que correspon a tota la documentació administrativa generada per al control del camp: des de les fotografies dels deportats a documents oficials. Interessants exemples són les notificacions i telegrames enviats des del camp cap a destinacions exteriors.

2. Objectes relacionats amb l'ús, aprofitament i tortura de les víctimes en la seva deshumanització fins a la mort

Hem considerat oportú integrar en aquest apartat el sistema d'uniforme i d'identificació de les víctimes, una catalogació recolzada en la justificació de la seva deportació. Aquests codis, juntament amb el número de deportat, es cosien a l'uniforme, donant una informació ràpida a les SS en el camp. Avui dia, els uniformes que es conserven porten en la seva majoria aquests senyals. Les víctimes quedaven així limitades a un codi, desposseïdes del seu origen i humanitat.⁴

Les SS havien ideat un uniforme compost per camisa, pantalons i gorra, d'un teixit gruixut i fàcilment identificable. A més, l'uniforme estava compost per dos esclaps de fusta que sovint no es corresponien amb la mida real del peu, dificultant qualsevol moviment i generant ferides. Tant els uniformes com els esclaps presenten avui taques de sang. Estaven marcats amb un distintiu que indicava la categoria de reclus.²⁰

En aquesta realitat, quan afrontem la conservació d'un uniforme, hi ha dues vies de coneixement per saber el seu origen: l'aportada pels perpetradors, però també la que procedeix de la víctima, la informació de la qual pot ser donada per la família que el custodïa o la institució que el protegeix. Ambdues vies són necessàries donada la significança de l'element, si bé hi ha complexitats, com la contínua reutilització dels uniformes per als deportats, que dificulta la seva correcta relació amb una persona o una altra.

Relacionat amb la mateixa funció del camp, es van construir una seguit d'elements que podem agrupar segons el seu ús.

En primer terme, les barraques de fusta. Amb unes característiques de construcció que permetien generar

mòduls i carrers a una certa velocitat. En aquests espais sense condicions adequades per a la supervivència, les víctimes van plasmar les seves petjades, pintures, van amagar al terra missatges i objectes.²¹ Les lliteres de fusta tenien un sistema de muntatge mitjançant assemblatges. Tot pensat per a la màxima eficiència.

Amb els treballs forçats s'obtenia el rendiment de les víctimes fins a la seva mort, moment en el qual eren substituïts per nous deportats. Eren esclaus en els sistemes de producció d'empreses afins al règim nazi i la producció de les quals estava destinada a la guerra (especialment municions). Aquestes empreses sol·licitaven mà d'obra a les oficines administratives i econòmiques de les SS. Es conserven tota mena d'eines i fins i tot cartells de propaganda d'aquestes empreses. Del treball en aquestes fàbriques es conserven objectes realitzats per les víctimes amb el material que trobaven, com els amulets fets amb casquets de bales que conserva la família Kopolovic i que s'exhibeixen en el Museu d'Auschwitz-Birkenau.

Però a més a més, en aquest sistema de deshumanització i de convertir la víctima en màquina de treball i de producció (en vida o en mort), el seu propi cos era també utilitzat per a la indústria. El cabell humà era utilitzat per a la indústria tèxtil. Aquesta realitat, en la qual el museu custodïa i exposa tones de cabell, planteja una forta diatriba ètica sobre conservar-los o no, i de com dur-ho a terme.

Un altre dels usos de les víctimes en el camp era el de l'experimentació mèdica. El material quirúrgic i mèdic estava dirigit a aquest ús, més que al de les cures dels malalts, perquè en la dinàmica d'esclavitud, qui emmalaltia simplement moria. Els objectes trobats responen a aquest procés. Es custodien en el museu objectes com a lliteres metàl·liques, instrumental mèdic i pots de vidre.

Un grup d'objectes el componen aquells procedents del reconeixement d'habilitats en les víctimes per a entreteniment del personal de les SS. Així, es va posar en marxa l'orquestra de cambra musical d'Auschwitz.²² Una cosa similar passa amb els esports, destacant la història de Noa Kliegguer, qui va sobreviure gràcies als combats de boxa.

Objectes de mort que procedien dels crematoris, testimonis materials que van intentar eliminar: carxofes de dutxa falses, o pipetes d'acer. Una de les portes dels crematoris, que es conserva en el museu, se situa en una vitrina amb control intern de temperatura, d'humitat relativa i il·luminació a menys de 50 lx.

3. Objectes apropiats de les víctimes

El concepte Kanada:²³ l'apropiació de tots els béns dels

²⁰ AUSCHWITZ. NOT LONG AGO. NOT FAR AWAY. *Uniformes de prisioneros* [En línia]. <<http://auschwitz.net/es/coleccion/uniforme-prisionero/>> [Consulta: gener 2020].

²¹ AUSCHWITZ BIRKENAU STATE MUSEUM. *Projects*. [En línia] <<http://auschwitz.org/en/museum/preservation/projects>> [Consulta: desembre 2019].

²² GALÁN-PÉREZ, A. "Conserving Testaments to Human Survival. Preventive conservation". A: *Auschwitz. Not long ago. Not far away*. Nova York: Abbeville Press, 2019.

²³ AUSCHWITZ. NOT LONG AGO. NOT FAR AWAY. *Pertenencias sustraídas por la SS y guardadas en "Kanada"*. [En línia] <<http://auschwitz.net/es/coleccion/auschwitz-kanada/>> [Consulta: desembre 2019].

²⁴ LISBONA, J.A. *Más allá del deber. La respuesta humanitaria del Servicio Exterior frente al Holocausto*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, 2015. Disponible en línea a: <<http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/SalaDePrensa/Multimedia/Documents/LIBRO%20MAS%20ALLA%20DEL%20DEBER%20web.pdf>> [Consulta: desembre 2019].

²⁵ PÉREZ-PRAT DURBÁN, L.; FERNÁNDEZ ARRIBAS, G. (eds.) *Holocausto y bienes culturales*. Huelva: Universidad de Huelva, 2019. (Collectánea).

²⁶ AUSCHWITZ. NOT LONG AGO. NOT FAR AWAY. *David Olère. The One Who Survived Crematorium III* [En línia] <<http://auschwitz.net/es/david-olere-al-arte-como-memoria-del-holocausto/>> [Consulta: desembre 2019].

²⁷ El genocidi gitano ha estat tardanament reconegut, amb la *Resolució del Parlament Europeu (PE)* del 15 d'abril de 2015, que va establir el 2 d'agost com a Dia de Commemoració de l'Holocaust Gitano. USHMM, UNITED STATE HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM: HOLOCAUST ENCYCLOPEDIA. *El genocidio de los roma europeos (gitanos), 1939-1945*. [En línia] <<https://encyclopedia.ushmm.org/content/es/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945>> [Consulta: gener 2020]. Vegeu el catàleg de l'exposició *Ceija Stojka. Esto ha pasado*. BAUMGARTNER, G.; CYROULNIK, P.; MARCHAND, X. *Ceija Stojka. Esto ha pasado*. Madrid: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Ministerio de Cultura y Deporte, 2019. STOJKA, C. *¿Sueño que vivo? Una niña gitana en Bergen-Belsen*. Madrid: Papeles Mínimos, 2019.

²⁸ DE WIND, E. *Auschwitz, última parada. Cómo sobreviví al horror (1943-1945)*. Madrid: Espasa, 2019.

deportats. Quan els deportats arribaven al camp havien de lliurar les seves pertinences, que anaven a una zona coneguda com a Kanada. Allí, es classificaven els objectes i se'ls destinava un ús. Aquest espoli abastava tota mena de pertinences, des de la més quotidiana fins als elements artístics o de valor.

EN SEGONA LÍNIA, L'ESPAI DELS TESTIMONIS

Aquest és l'espai dels quals no van ser deportats però que, d'una manera o una altra, conformen el moment històric i la societat en la qual se situava el camp. D'aquest grup són significatius els documents, cartes, i la premsa generada.

D'aquesta societat destaquen aquells que van saltar a primera línia i van ajudar des de la seva posició privilegiada a salvar vides, com l'ambaixador espanyol Ángel Sanz Briz.²⁴ Se'ls denomina Justos entre les Nacions, i avui es conserven a l'Arxiu del Ministeri d'Afers exteriors tots els documents oficials i correspondència en la qual alertaven a les autoritats competents d'aquell període històric el que estava succeint.

LA DISPERSIÓ I ELS LLEGATS FAMILIARS

La dispersió en alguns casos comporta la pèrdua d'aquests objectes. L'espoli²⁵ dut a terme pels perpetradors que havia tingut lloc en el camp, dóna lloc a un tràfic d'obres d'art per a desprendre's de qualsevol senyal acusatori.

Després de l'alliberament del camp, les víctimes que sobreviuen comencen el retorn als seus llocs d'origen o on consideren que poden emprendre una nova vida. Porten amb ells els objectes que els van ajudar a resistir, allò que

van mantenir i allò que van crear però, a més, van amb els uniformes que era el que els vestia en aquest moment.

En aquest moment posterior a l'alliberament, els supervivents comencen a expressar-se: escriptura i pintura, memòries i diaris de supervivents quan tornen a casa seva. En alguns casos immediatament després, com el cas de David Olere,²⁶ i altres anys més tard, com Ceija Stojka.²⁷

Primo Levi escriu l'any 1947. Al 1971, l'artista Alfred Kantor va publicar *El llibre d'Alfred Kantor*, en el qual va reproduir els dibuixos i esbossos que va realitzar les setmanes següents al seu alliberament.

D'aquesta manera, es van conformant llegats familiars dels objectes que porten amb ells. Conservats o creats, i amb múltiples fórmules de custòdia d'aquest llegat que és necessari conèixer: amb un inventari o absència d'aquest, amb un emmagatzematge segons criteris recomanables en conservació o amb absència d'aquest, amb ús i manipulació habitual o guardats com a memòria dels familiars a manera d'altar devocional.

LA TROBADA

Després del retorn dels supervivents a les seves llars i la dispersió d'aquests objectes individuals, comença un altre moment marcat en certa manera pels esdeveniments de la nostra història més recent, en el qual apareix l'interès de les famílies per comunicar la memòria continguda en els objectes, en el seu llegat, fent partícip a la societat. Aquesta realitat camina paral·lela al col·leccionisme d'objectes de la segona Guerra Mundial, els objectes procedents dels perpetradors que expliquen una altra part de la història.

1. Els objectes personals: de llegat personal a herència intangible de la memòria col·lectiva

Els elements individuals avui ja són considerats patrimoni comú gràcies a com afronten el llegat les famílies i com, passats els anys, tenen interès a transmetre què és el que va ocórrer. Ens ho expliquen sobre els objectes des del present, i com va tenir lloc.

El cas excepcional del diari del metge Eddy de Wind, que va escriure en el mateix camp una vegada alliberat, i que es va especialitzar en psicologia de la tortura en els camps de concentració. El llibre ha estat traduït recentment a diversos idiomes i va estar protegit per la família sense veure la llum fins a l'any 2017.²⁸

2. Objectes que formen part de col·leccions en institucions públiques

Així, la trobada suposa que partir d'aquest moment passen de ser un objecte individual a formar part

d'una col·lecció i patrimoni social, sent conservats per institucions públiques des de diferents governs europeus i internacionals. Aquesta fórmula es pot fer per donació permanent als museus o per donació temporal, en el cas de les exposicions temporals. Recentment, en el mateix any 2020, hem assistit al dipòsit d'un llegat de documents a l'Arxiu de Polònia,²⁹ fins ara desconeguts.

Poc després de l'alliberament, el lloc d'Auschwitz es converteix en museu³⁰ i queda protegit pel govern de Polònia (1947). Així, es fa custodi d'allò que va quedar des del començament d'un nou període: la infraestructura i les pertinences dels deportats, i tots els objectes amagats, enterrats, que mitjançant l'arqueologia de camp han estat recuperats i conservats.

Sostreure qualsevol objecte del camp avui dia és motiu de penalització i, cada vegada que les col·leccions formen part d'exposicions temporals fora de Polònia, es requereix un certificat de no confiscació als governs que les allotjaran. El sentit de protecció és màxim i es disposen totes les mesures perquè no hi hagi cap possibilitat de dispersió individual, perquè continuïn conformant la col·lecció com a grup d'objectes que comparteixen un missatge universal.

En el cas del Museu Estatal d'Auschwitz-Birkenau (Polònia), es destaca en la conservació un fort component ètic, segons els conservadors del museu, els principals reptes dels quals són aconseguir l'autenticitat i l'accessibilitat.³¹ Aquests objectes quotidians o creats per a la supervivència, passen a ser un patrimoni testimoni de l'extermini i es comencen a posar en marxa els processos de gestió patrimonial, des que es troben en determinades zones excavades, fins que es conserven.

El procés d'identificació i devolució d'objectes pertanyents a les famílies de supervivents és un tema integrat en l'ètica professional, i també mereix una àmplia discussió i reflexió. Així mateix, museus i arxius són llocs

de trobada per als familiars, on acudeixen a entendre i a conèixer què va ocórrer amb les seves famílies. Es troben documents que identifiquen als familiars en els camps o quin va ser el seu destí.

Tant el cas de l'ABSM com de les institucions creades per arxivar i estudiar documentació històrica com la *Wiener Library* de Londres, tenen com a missió recopilar, acréixer, conservar i fer accessibles les seves col·leccions. En moltes ocasions compten amb un laboratori de recerca i de conservació, amb protocols de conservació preventiva comuns als arxius històrics tradicionals. Digitalitzar el patrimoni en aquests casos és necessari per permetre l'accés a les famílies dels supervivents en la recerca de la seva història.

En l'actualitat, la xarxa IC-MEMO de l'ICOM, *International Committee of Memorial Museums in Remembrance of the Victims of Public Crimes*, reuneix museus memorials a fi que la memòria no desaparegui. El Museu Estatal d'Auschwitz-Birkenau, pel seu significat, és un dels principals museus de la xarxa, juntament amb el *United States Holocaust Memorial Museum* (UHSMM), a Washington, i a Espanya comptem amb el *Museo de la Paz* de Guernika. Algunes institucions són, a més de museu, arxiu, centre d'estudi i formació, com el *Yad Vashem* a Israel.

A Europa, la xarxa Eurom,³² *European Observatory on Memories*, de la qual forma part l'IC-MEMO, treballa per conservar la multiplicitat de memòries d'Europa, i està afavorida pel programa de la Unió Europea "Europa amb els ciutadans", especialment la línia "Memòria històrica europea".

3. Col·leccionisme i objectes dels perpetradors

En aquesta consideració no es poden oblidar aquells objectes que formen part de les col·leccions generades en exposicions temporals i ens expliquen la història dels perpetradors. D'una banda, el patrimoni dels museus d'Història Contemporània (Museu de la Guerra, Londres).

²⁹ JONES, E. "Secret messages smuggled out of Majdanek concentration camp handed over to state archives". *The First News* [Varsòvia] (7 febrer 2020). Disponible en línia a: <<https://www.thefirstnews.com/article/secret-messages-smuggled-out-of-majdanek-concentration-camp-handed-over-to-state-archives-10360>> [Consulta: febrer 2020].

³⁰ WORLD HERITAGE CONVENTION. UNESCO *Auschwitz Birkenau Campo nazi alemán de concentración y exterminio (1940-1945)*. [En línia] <<https://whc.unesco.org/es/list/31>> [Consulta: novembre 2019].

³¹ AUSCHWITZ BIRKENAU STATE MUSEUM. *Master Plan for Preservation*. [En línia] <<http://auschwitz.org/en/museum/preservation/master-plan-for-preservation>> [Consulta: desembre 2019].

³² EUROM-EUROPEAN OBSERVATORY ON MEMORIES. *About Us*. [En línia] <<https://euromanmemories.net/>> [Consulta: desembre 2019].

[5] Màscara de gas de la Segona Guerra Mundial, col·lecció de Musealia (Fotografia: Ana Galán).

[6] Màscara de gas en la vitrina de l'exposició "Auschwitz. No fa molt. No gaire Lluny" Producció de Musedalia en col·laboració amb el Museu Estatal Auschwitz-Birkenau, Polònia.

[7] Revisió de conservació preventiva de la maqueta del camp, prèvia a l'obertura de l'horari de l'exposició "Auschwitz. No fa molt. No gaire Lluny" (Fotografies: Ana Galán).

[8] Revisant l'estat de condicions en el desmuntatge de col·leccions. Exposició "Auschwitz. No fa molt. No gaire Lluny" (Fotografia: Ana Galán).

D'altra banda, el col·leccionisme de la Segona Guerra Mundial és extens i hi ha entitats privades que fan apilament d'objectes dels perpetradors, en alguns casos de les SS del camp d'Auschwitz. [5](#) i [6](#)

En el cas de Mirosław Ganobis, col·leccionista d'Oświęcim, s'interessa per aquells objectes que parlen de la realitat que va suposar el camp, relacionada amb la seva localitat. En aquest cas la història local ens parla de la història universal, a través de les seves col·leccions, que s'emmagatzemen amb major o menor cura depenent de l'espai i recursos que tingui cada col·leccionista.

4. La trobada dels objectes

En definitiva, en aquest moment de planificació de la reunió dels objectes, tot el procés de conservació del llegat familiar, del procés històric, queda reconegut i posat en marxa per conservar la memòria. Ens parlen de les persones, és un llegat social, psicològic, humà, de com van tirar endavant.

Comprendre aquesta realitat és necessària quan estem immersos en la preparació d'una exposició temporal i treballem per a la conservació preventiva d'aquests béns, perquè suposarà establir vies de comunicació amb famílies o entitats privades i obrir un diàleg de cooperació fora del context al qual estem habituats per la nostra

professió, que és la dels museus, o el dels col·leccionistes de patrimoni historicoartístic (on els protocols estan més o menys regulats). [7](#)

Cadascun dels agents que el custodia en l'actualitat utilitza les seves pròpies fórmules i protocols de conservació, o bé estan en procés de definició i en la mesura que es treballa amb col·leccions de diversa procedència som coneixedors d'aquesta complexitat. S'inclouen aspectes com els requeriments per al seu trasllat, el seu magatzematge, i fins i tot la idoneïtat d'uns dies o altres de la setmana per procedir a la seva instal·lació, en alguns casos determinats per la idiosincràsia cultural del tutor o museu (emissor o receptor). [8](#)

CONCLUSIONS

Després de l'anàlisi dels objectes basant-nos en el seu lloc de procedència i el cicle de vida espai-dispersió-trobada, els agents involucrats en la seva protecció presentem a continuació una sèrie d'idees clau a manera de conclusions per a ajudar-nos a protegir millor des de la responsabilitat social.

1. Establir una definició dels patrimonis dramàtics i els termes que es refereixen a aquest, per a parlar el mateix idioma amb tots els agents involucrats: tutors, institucions emissores i institucions receptores, així com

les comunitats i tots els professionals que participen en la seva conservació.

2. Assolir els criteris de conservació, partint de la significança d'aquest patrimoni dramàtic, estudiant els valors intangibles i els seus valors materials, coneixent la seva història per determinar les seves petjades i patologies.

3. Aplicar l'ètica i el pensament holístic per conèixer el context global i valorar totes les sinergies possibles. Cada cas serà únic.

4. Determinar un pla, l'acció i el mètode del qual respongui a la conservació estratègica i es recolzi en la sostenibilitat que emana del pensament holístic.

5. Sobre la base de la significança, construir protocols de conservació preventiva adaptables per a cada cas, especialment en la conservació del patrimoni en trànsit (amb una perspectiva holística i un pla estratègic sostenible).

REFLEXIÓ FINAL

Treballar amb aquesta mena de col·leccions implica el reconeixement d'una responsabilitat ciutadana. Són patrimonis tràgics, dramàtics i derivats de la injustícia més gran creada per l'home per destruir els seus consemblants. El salt conceptual que hem de fer des de la professió és significatiu. De conservar objectes bells, propis de la història de l'art, ens enfrontem a la conservació d'objectes sensibles i hem d'estar preparats per a això.

El nostre rol com a professionals integrats en una societat i en una comunitat adquireix un pes rellevant quan afrontem aquests patrimonis. Ajudem a construir la narrativa de la memòria a través de la conservació d'aquests objectes, que són transmissors de valors intangibles a través d'un suport material. Però només a través d'un pensament holístic, que tingui en compte tots els aspectes que han fet que aquest objecte tingui aquesta càrrega de significança, podrem aplicar un criteri o un altre i conservar-los com requereixen.

BIBLIOGRAFIA

BIEDERMANN, A.; FERREIRO, L.; GALÁN-PÉREZ, A. "Auschwitz –una exposición itinerante– diseño, gestión de colecciones y de información". A: FORADADA BALDELLOU, C.; IRALA-HORTAL, P. (coords.). *Re_Visiones sobre Arte, patrimonio y tecnología en la era digital*. Zaragoza: Gobierno de Aragón, 2019, p. 175-184. ISBN 978-84-8380-411-7

GALÁN-PÉREZ, A. "Conocer, conservar y comunicar el patrimonio de hechos traumáticos: el caso de la exposición *Auschwitz. No hace mucho. No muy lejos*". A: *VI Congreso GEIIC. ¿Y después? Control y mantenimiento del patrimonio cultural, una opción sostenible*. Vitòria: Ge-IIC, 2018, p. 204-213.

GALÁN-PÉREZ, A.; BIEDERMANN, A. "«Auschwitz. Not Long Ago. Not Far Away». Preventive conservation at the exhibition, which is currently on display to the public in Madrid". *Memoria. Memory-History-Education. Museum of Auschwitz-Birkenau* (2018), núm. 13, p. 22-31. Disponible en línia a: <<https://view.joomag.com/memoria-en-nr-13-october-2018/0033451001540881195>> [Consulta: febrer 2020].